

Dr. sc. Irma Marić
Fakultet humanističkih nauka
Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru

Mr. sc. Aida Džih
Osnovna škola Gnojnice

UDK 371.3:821]
821.163.4(497.6).09 Horozović I.
Izvorni naučni rad

INTERPRETATIVNO-METODIČKI PRISTUP POSTMODERNOJ FANTASTIČNOJ PROZI TALHE ILI ŠEDRVANSKI VRT IRFANA HOROZOVIĆA

SAŽETAK

Nastava književnosti u završnom razredu srednje škole obuhvata nastavne sadržaje vezane za savremenu svjetsku i bosanskohercegovačku književnost, s tim da se pridjev savremena uzima u širem značenju i odnosi se na period od Drugog svjetskog rata do danas. Predviđeni ishodi učenja podrazumijevaju da učenici, između ostalog, steknu uvid u glavne tokove savremene književnosti, razumiju utjecaj avangardnih pokreta u bh. i u drugim južnoslavenskim književnostima, usvoje terminologiju koja se odnosi na tumačenje književnog teksta, razumiju odlike postmodernističke književnosti, interpretiraju univerzalne teme i vrijednosti u književnim tekstovima različitih razdoblja, poetika i kultura. U tom kontekstu cilj ovog rada je prikazati interpretaciju djela *Talhe ili Šedrvanski vrt* (izabrane priče) Irfana Horozovića, začetnika bosanskohercegovačke (i južnoslavenske) postmodernističke književnosti u okvirima višeslojnog shvatanja teksta, intertekstualnosti i metatektualnosti, iracionalnih i fantazmagoričnih mogućnosti jezika, prostora, vremena - univerzalne mogućnosti čovjekovih samoprepoznavanja kao vid stvaralačkog, životnog imperativa.

Ključne riječi: nastava književnosti, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, Irfan Horozović, interpretacija, postmodernizam, fantastična književnost

Problemska nastava

Savremena nastava književnosti učenike treba uvesti u svijet literarne komunikacije i sposobiti ih za spoznavanje i vrednovanje književnog umjetničkog djela, a kako bi se učenički interes za čitanje intenzivirao, neophodno je da profesor književnosti osmisli zanimljive i kreativne načine interpretacije književnih djela, uz prethodno dobro osmišljenu motivaciju za čitanje lektirnih djela i za čitanje općenito. „Književnost je jedna od umjetnosti, a umjetnost predstavlja najviši kod zbog načina svoga djelovanja na čovjekovu svijest, na njegov unutarnji emocionalni, intelektualni i fantazijski život.“¹ Interpretacija književnog djela mora biti izazov za učenike, koji podrazumijeva njihov intelektualni angažman, kritičko mišljenje i kreativnost. Heuristička, egzemplarna i problemska nastava u metodičkoj literaturi se smatraju primjerima uspješne nastave u kojoj je učenik aktivan sudionik. Brojni su autori koji zaključuju kako problemska nastava proces učenja čini funkcionalnijim i inovativnim i ima izuzetno pozitivan učinak na učenike. Stevanović² kao prednost problemske nastave izdvaja razvoj učenikovih kreativnih sposobnosti, ubrzan razvoj psihičkih sposobnosti, razvoj operacija i funkcija kao što su analiza, sinteza, apstraktno mišljenje, generalizacija, indukcija i dedukcija; odnosno razvoj učenikove samostalnosti, ustrajnosti, upornosti i samopouzdanja, ističući da je znanje stečeno problemskom nastavom znatno trajnije.

Problemska nastava književnosti smatra se jednim od najuspješnijih načina interpretacije književnog djela u nastavnom procesu jer predstavlja izazov za učenike, zahtijeva njihov misaoni angažman, podstiče kreativnost, originalnost i kritičko mišljenje pri rješavanju literarnog problema, a afirmiše timski rad i saradničko učenje. U knjizi *Metode učenja i poučavanja* Terhart³ problemsku nastavu naziva učenjem putem otkrivanja i iznosi prednosti otkrivajuće problemske nastave i poticanje samostalnosti učenika, a predstavlja i Brunnerove stavove da, zahvaljujući ovoj vrsti nastave, učenici usvajaju i

1 Karol Visinko, *Čitanje – poučavanje i učenje*, “Školska knjiga”, Zagreb, 2014, str. 39/40.

2 Marko Stevanović, *Modeli kreativne nastave*, “Andromeda”, Rijeka, 2003, str. 209.

3 Ewald Terhart, *Metode poučavanja i učenja*, “Educa”, Zagreb, 2001, str. 157.

tehnike učenja. "Problemska nastava, u skladu sa svojom usmjerenošću na samostalan istraživački rad učenika/učenica, uvodi takve nastavne metode koje će poticati samostalan istraživački i stvaralački rad."⁴

U centru interesovanja uspješne nastave književnosti je književnoumjetničko djelo, a temelji se na komunikaciji učenika (čitalaca), pročitanoj djela i profesora koji, pri ovakvom pristupu nastavi, ima funkciju organizatora i koordinatora nastavnih aktivnosti, koje potiču intelektualni angažman učenika i kritički stav prema pročitanoj djelu. Prema Dragutinu Rosandiću proces rješavanja problema odvija se u nekoliko faza: stvaranje problemske situacije, definisanje problema i metoda kojima se istražuje problem, samostalan istraživački rad, analiza rezultata, korigovanje i dopunjavanje, zadaci za samostalan rad.⁵

U radu *Interpretativno-metodički pristup postmodernoj fantastičnoj prozi Talhe ili Šedrvanski vrt Irfana Horozovića* predstaviti ćemo interpretaciju djela *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića u završnom razredu srednje škole koristeći problemsko-stvaralački pristup književnom djelu.

Irfan Horozović, romansijer, pripovjedač, pjesnik, esejist i dramski pisac, jedan je od prvih bosanskohercegovačkih književnika koji je poetiku socrealizma zamijenio novim modelom pripovijedanja što je vidljivo u postmodernoj fantastičnoj prozi *Talhe ili Šedrvanski vrt*. "Horozovićeva književna intuicija nadilazi ustaljene poetičke obrasce, zazirući od njih, ali i iskorištavajući ih. Postmodernistički stvaralački postupak, između ostalog, afirmira 'malu priču' i daje joj primat u odnosu na tzv. 'velike priče', naratološke konglomerate, čime se raščlanjuju velike, totalitarne ideologije koje se raspadaju u kulturološke obrasce."⁶ Upravo zbog svoje posebnosti interpretacija navedenog djela predstavlja izazov, kako za učenike, tako i za profesore književnosti.

4 Dragutin Rosandić, *Metodika književnog odgoja*, „Školska knjiga“, 2005, Zagreb, str. 224.

5 Ibid, str. 221.

6 Irma Marić, *Poetički modeli u romanima Irfana Horozovića : gdje je Baluk Abad, a gdje Banja Luka?*, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka i Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" - Gradsko društvo Mostar, 2021, str. 22.

Čas lektire i nastavna tehnika šest šešira

Prije same interpretacije na času lektire, potrebno je učenike motivisati za čitanje Horozovićevog djela i dati im neophodne upute prije čitanja, a profesor će se pri tom osloniti na njihovo predznanje o tokovima bosanskohercegovačke i južnoslavenske postmodernističke književnosti. Motivacija za čitanje lektire *Talhe ili Šedrvanski vrt* podrazumijeva profesorovo prezentovanje informacija o djelu koje će učenike zainteresovati i poslužiti kao funkcionalna motivacija za čitanje. Kako bi motivisao učenike za čitanje, profesor može djelo *Talhe ili Šedrvanski vrt* predstaviti kao fantastični rodoslov porodice Talha, vezanih za Šedrvanski vrt, paralelni svijet u kojem su sasvim moguće stvari, koje su na javi nezamislive jer realnom pripovjedačkom konceptu Horozović pripisuje fantastičnu i čudesnu pozadinu, što ne podilazi nikakvim racionalnim i egzaktnim mjerilima. Prateći historiju porodice Talhe, Horozović izbjegava realno historijsko uporište, a proza se prostorno vezuje za Baluk Abad, "šifrirano mjesto, međutim, sasvim blizu Baluk Abada je Banja Luka, ali ona neka paralelna Banja Luka, koja komunicira sa Šedrvanskim vrtom..."⁷

Pošto čas lektire planiramo temeljiti na problemskom pristupu u razumijevanju likova, učenici će imati zadatak da, pri čitanju, osim tematsko-idejnog sloja djela, obrate pažnju na karakterizaciju likova i izdvoje osobine pojedine likova po kojima su oni slični kao i one po kojima se razlikuju. Upute će poslužiti kao temelj za samostalno, istraživačko i stvaralačko čitanje, koje učenicima pruža mogućnost za individualan pristup tekstu, razumijevanje sadržaja, emocionalni doživljaj djela, kritičko mišljenje i izvođenje zaključaka vezanih za tematsko-idejni sloj djela i likove. Uz čitanje djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*, učenicima će biti preporučeni tekstovi iz književne kritike koji će omogućiti bolje razumijevanje pročitano i argumentaciju vlastitih zaključaka: Cvetan Todorov: *Uvod u fantastičnu književnost* (izabrani dijelovi), Muhidin Džanko: *Mit, mašta i stvarnost u pričama Irfana Horozovića*, Kolja Mićević: *Talhe ili Šedrvanski vrt Irfana Horozovića*, Mile Stojić: *Babilonski vrt*, Jasmina Musabegović: *Zelena deva iskoračuje iz slike, a jabuke, u sumrak, upadaju u sliku*, Zdenko Lešić: *Moje čitanje pripovjedaka Irfana Horozovića*, Miroslav Toholj: *Noćne ceremonije Irfana Horozovića*.

7 <https://www.youtube.com/watch?v=CYPkED1biM4> (27.8.2021. godine)

Sve navedene aktivnosti, koje afirmišu samostalan rad učenika u odgojno-obrazovnom procesu, pripreme su za čas lektire koji će se realizovati u učionici. Na početku časa profesor će učenicima omogućiti da iskažu vlastite dojmove o pročitanoj djelu i likovima. Pretpostavka je da će dojmovi učenika biti različiti, na čemu se može temeljiti definisanje literarnog problema. Kao pogodan način rada za realizaciju planiranog sadržaja, tj. za problemsko-stvaralački pristup djelu *Talhe ili Šedrvanski vrt*, odabrali smo tehniku *šest šešira*. *Šest šešira* je tehnika koja predstavlja jednostavan i efikasan postupak koji potiče saradnju, povećava produktivnost, kreativnost i inovativnost, a može se koristiti u različitim ljudskim djelatnostima. Osmislio ju je Edward de Bono, svjetski stručnjak u području kreativnog razmišljanja i njegovog poučavanja kao vještine, 80-ih godina prošlog vijeka. Tehnika podrazumijeva sagledavanje problema sa različitih aspekata, a od učenika zahtijeva misaonu aktivnost, razmjenu ideja, obrazlaganje i argumentovanje stavova, donošenje zaključaka.

„*Šest šešira* pomažu:

- podijeliti mišljenje na šest različitih načina koji su metaforički prikazani sa šeširima (promjenom šešira mijenjamo naš način mišljenja),
- povećati učinkovitost grupe,
- istražiti svaku situaciju ili problem i stvoriti alternative koje izlaze izvan okvira uobičajenih rješenja,
- koristiti tehniku „paralelnog mišljenja“ za ohrabrivanje ideja i kao učinkovitu alternativu sukobljavanju mišljenja te
- koristiti različite vrste mišljenja.”⁸

Tehnika *šest šešira* na času lektire omogućit će da se literarni problem sagleda na šest različitih načina, da se istraži niz perspektiva, te da se svaka od njih pažljivo razmotri, što će ponuditi bogatu zbirku uvida u problem. Značenje svakog šešira mišljenja na času interpretacije djela *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića:

- *plavi šešir*: Dogovaranje rasporeda i procesa rada
- *bijeli šešir*: Osnovne informacije o djelu (književna vrsta, tematsko-idejni sloj djela, prostorno i vremensko određenje) i autoru

8 <https://www.poslovnaucinkovitost.hr/kolumne/poslovanje/986-kako-koristiti-metodu-sest-sesira> (25.8.2021. godine)

- *žuti šešir*: Traganja, sudbinski trenuci i pozitivne strane protagonista iz djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*
- *crveni šešir*: Emocionalni svijet Talha
- *zeleni šešir*: Specifičnost porodice Talhe – umjetnost i kreativnost kao alternativa svakodnevnom
- *crni šešir*: Talhe i smrt

Aktivnosti započinjemo *plavim šeširom*, rezervisanim za profesora koji nakon motivacionog dijela časa, u kojem su učenici iznijeli vlastiti doživljaj djela, ističe literarni problem: Knjiga fantastične proze *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića je postmoderno književno djelo, poput labirinta isprepletena priča o zabilježenim sudbinama porodice Talha iz pera zapisivača Bagrema Džafera, priča o usamljenosti, neprihvatanju i nerazumijevanju različitosti, o umjetnosti i prepoznavanju vlastite smrti, te straha koji proizlazi iz toga, legenda o neobičnim, zalutalim, pripadnicima i otpadnicima koji smrt vide kao spas.

Profesor apostrofira termine postmoderna i fantastična književnost, odnos fikcije i fakcije, zatim napominje učenicima da posebnu pažnju obrate na rodoslov porodice Talha, na istoimene protagoniste u čijim životnim pričama (sudbinama) se krije suština samoga djela. Glavni protagonist je porodica koja u svojim redovima ima izdanke “tanke krvi”, dobroćudne i neshvaćene, povučene, nesretne i tajanstvene Talhe.

Ovako naznačen literarni problem je uvod za dalja književno-kritička povezivanja i složene interpretacije navedene teme za čas lektire koji predstoji, te dalja povezivanja i komparacije koje će učenici razmatrati tražeći samostalno rješenje u djelu.

Učenici su raspoređeni u pet grupa, a svaka grupa će imati zadatak da sa određenog aspekta razmotri problem u skladu sa dodijeljenom bojom. Grupe se formiraju nasumično; izvlačenjem papirnog šešira određene boje; učenici koji dobiju istu boju, članovi su jedne grupe. Zajednički će razmotriti postavljene zadatke i dogovoriti način prezentacije.

Svaka grupa učenika dobit će pitanja koja će im pomoći u sagledavanju i analizi problema.

Zadaci za grupe:

1. grupa (bijeli šešir):
 - Osnovne informacije o djelu (književna vrsta, tematsko-idejni sloj djela, prostorno i vremensko određenje) i autoru

2. grupa (žuti šešir):
 - Traganja, sudbinski trenuci i pozitivne strane protagonista iz djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*
 - Izdvojite sudbinske (prijelomne) trenutke protagonista iz djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*!
 - U čemu se ogledaju pozitivne osobine izabranih likova?
 - Zašto za Talhe možemo upotrijebiti zamjenice: ovih, onih, tih, ovakvih i onakvih?
 - Odgovore potkrijepite citatima iz djela!

3. grupa (crveni šešir):
 - Emocionalni svijet Talha
 - Koja osjećanja prepoznamo kod protagonista navedenog djela?
 - Koji likovi su specifični po halucinacijama i natprirodnim elementima?
 - Zašto se sudbine Talhi mogu nazvati i krvavim?
 - Odgovore potkrijepite citatima iz djela!

4. grupa (zeleni šešir):
 - Specifičnost porodice Talhe – umjetnost i kreativnost kao alternativa svakodnevnom
 - Uporedite unutrašnja zbivanja i vanjski svijet članova porodice Talhe!
 - Prepoznajte fantastične elemente u djelu i objasnite značaj imaginacije i sjećanja u životu Talhi!
 - Objasnite odnos Talhi prema umjetnosti!
 - Odgovore potkrijepite citatima iz djela!

5. grupa (crni šešir):

- Talhe i smrt

Uočite i objasnite motiv smrti u djelu!

Objasnite odnos Talha prema smrti!

Talhe žive smrt. Da li se slažete sa navedenom tvrdnjom? Argumentujte odgovor!

Odgovore potkrijepite citatima iz djela!

Radeći u grupi, učenici će koristiti vlastite zabilješke, koje su nastale tokom čitanja lektire, po potrebi citirati djelo, argumentovati svoje stavove citatima, zajednički izvoditi zaključke koje će prezentovati ostalim učenicima. Profesor u ovom dijelu časa prati rad grupe, ali i individualni angažman učenika, usmjerava i koordinira rad grupa.

Prezentacija zaključaka

Nakon grupnog oblika rada, predstavnici grupa ostatku odjeljenja prezentuju zaključke svoje grupe. Profesor i ostali učenici komentarišu zaključke grupe, postavljaju pitanja, po potrebi dopunjavaju izlaganje vlastitim mišljenjem i zaključcima.

1. grupa

- Osnovne informacije o djelu (književna vrsta, tematsko-idejni sloj djela, prostorno i vremensko određenje) i autoru

Irfan Horozović je rođen u Banjoj Luci, 27. IV 1947. godine. Riječ je o polivalentnom književniku – pjesniku, pripovjedaču, dramskom i dječijem autoru, putopiscu. Dijelimo mišljenje mnogih autora koji Horozovićevu književnost u najvažnijem segmentu prepoznaju kao romanesknu, jer se on najizrazitije interpolira kao romanopisac „južnoslavenske interliterarne zajednice“⁹ – što rezultira kontinuiranim kritičkim i esejističkim tumačenjima

9 Enes Duraković dalje navodi: „Pitanja što ih poput Vladimira Bitijai i Nihada Agića u posljednjim desetljećima postavlja većina književnih povjesničara u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici (ako ona danas uopće postoji) posljedica su ne samo raspada institucionalnih

njegovog djela, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u drugim sredinama, posebno komplementarnih jezika. Zastupljen je u brojnim antologijama, preveden je na više jezika i dobitnik je niza značajnih nagrada. Početak poetičkog otvaranja Irfana Horozovića je knjiga *Talhe ili Šedrvanski vrt*, nakon koje se nižu ostala značajna djela u kojima suočava svoju prirodu sa neminovnošću vremena u kojem obitava u tri različita grada, pišući poeziju, prozu i dramu.

Talhe ili Šedrvanski vrt, postmoderna proza, prva je kompletna knjiga Irfana Horozovića, a posebna je i zbog tog što je prva fantastična zbirka bosanskohercegovačke književnosti. Književni kritičari se razilaze u određenju književne vrste; jedni ovo djelo smatraju zbirkom priča, dok je za druge roman. Samim tim je djelo specifično jer priče možemo čitati zasebno, ali i kao roman koji prati sudbinu porodice Talha. *Talhe ili Šedrvanski vrt* sastoje se iz dva kruga. Prvi je pričanje Bagrema Džafera Talhe, a drugi se odnosi na hroniku porodice Talha. Oba kruga, a mogu se nazvati i isprepletenim labirintima, spajaju se, kao zaokruženi, s jedne strane svijest pojedinca, a s druge svijest historije.

Tematsko-idejni sloj djela prati hronologiju porodice, potresna i apsurdna priča o otuđenosti predaka i nesvakidašnjem životu Talhi, koju pripovijeda Bagrem Džafer (“...a ja, mali Bagrem Džafer, sin starih trgovaca suknom, pijanica i razvratnika...”).

...ko zna koliko vremena ispisujem povijest Baluk Abada, izgubio sam već davno pojam o vremenu i mijenama i nisam siguran da se ovo o čemu pišem možda uopće dogodilo, da možda tek predstoji zbivanje ovih slika i života u ovom gradu i njegovoj povijesti. Možda smo ja i moji prethodnici nešto poput suđaja koje je sudbina izabrala da ispisuju prošlost i budućnost Abada a da sami nestanu u toj povijesti kao tinta koja je potrošena na pisanje ljetopisa. Mnogo ih je bilo prije mene, a vjerovatno će ih poslije mene biti još više.¹⁰

...

okvira jugoslavenske državne, društvene i znanstvene zajednice nego i neumitnog procesa ‘balkanizacije studija književnosti’, kako Harold Bloom naziva umnožavanje teorijskih modela koji dovode u pitanje – u nas i sada dominantan – institucionalno povlašten koncept tradicionalne povijesti nacionalne književnosti.“ – Enes Duraković, *Obzori bošnjačke književnosti, Dobra knjiga*, Sarajevo, 2012, str. 153.

10 Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2007. str. 123

Evo priče koja ni samom meni nije jasna. Zapisujem li je baš zato, možda, što mogu vjerodostojnije. U njoj se govori o životu i smrti jednog od posljednjih Talha. Pratio sam, koliko mogoh, njihove historije i sudbine i podjednako je bilo teško ustanoviti im porijeklo kao i kraj. Srednjem razdoblju ovog čudnog, gotovo fantastičnog, rodoslova nekako sam uspio povezati konce, iako teškom mukom i velikim naporom pera (pera koje je teško čak i meni, premda sam čitav život proveo među knjigama). Ovo je, dakle, priča o Jusufu, sinu Abdulahovom. Poslije njega gasi se taj dio porodične loze, gdje je on u svemu bio njen krajnji izdanak. Njemu se eto dogodilo isto što i Ibrahimu, Ramizu, Ilmiharu, Benjaminu, ne mogu ih nabrojati sve, jer moj rukopis još nije završen. Ovom pričom završava se jedno veliko poglavlje povijesti o Talhama. Veseli me njihovo umiranje, tako osjećam pravi dah vremena, iako znam da, poslije posljednjeg poglavlja, smrt čeka i mene, potomka i hroničara njihovog, Bagrema Džafera. A vrijeme eto prolazi, prolazi, gotovo kao pamćenje i zato moram požurivati sam sebe. U ovoj staroj knjižnici, među bagremovima, na rubu sam bezumlja, Ko zna, možda je smrt već u meni, ali je ja nisam svjestan.¹¹

Prostor u koji je smješten pripovjedač je imaginarni prostor knjižnice u Baluk Abadu, zamišljenom prostoru, u blizini Banja Luke, što nam pokazuje da, iako djelo pripada fantastičnoj književnosti, u njemu uočavamo i realne elemente poput grada Banje Luke, a to je najjasnije prikazano u priči Vudžud gdje se Banja Luka spominje kao paralelni grad: „Tako je došao u Banja Luku, koja je sasvim u blizini Baluk Abada“. Pored fantastičnog prostora Šedrvanskog vrta, koji je mističan i samim stanovnicima Baluk Abada, u djelu se pominju i stvarna mjesta i rijeka Vrbas, ali i stvarni događaji, poput kuge u priči *Doba kuge*. Knjižnica je prostor identiteta, mjesto sjećanja, zapisivanja i stremljenja beskraju. Čitajući Talhe, ne može se jasno i precizno obilježiti granica između jave i sna. Izmiješana su dva zasebna svijeta, koji utječu jedan na drugi, naslućuju se i dodiruju. O djelu Talhe ili Šedrvanski vrt Muhidin Džanko kaže: „...iako su njegove priče izmišljene, one su stvarne kao sam život. One zapravo funkcioniraju kao suvremeni mitovi u kojima se postavljaju i razrješavaju

11 Ibid, str. 90, 91.

ključna pitanja ljudske egzistencije, prije svih pitanja o odnosu života i smrti, priče i stvarnosti.”¹²

2. grupa

- Traganja i sudbinski trenuci protagonista iz djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*

*Glavni junak Horozovićevog romana je porodica Talhe, odnosno njeni pripadnici i otpadnici. Njihov rodoslov priča Bagrem Džafer Talha, već pomenut, dakle također pripadnik, ali mnogo više otpadnik te porodice, a to je rodoslov smrti, jer to je priča o posljednjim izdancima nekada velike porodice trgovaca suknom.*¹³

Bagrem Džafer Talha, pripovjedač, izvještava o misterioznim sudbinama Talha, a njegova sudbina vezana je za prostor knjižnice u koju nije samo zatvoren, nego je zatočen u njoj, što mu nudi pristup brojnim bilješkama i podacima o precima „nedovršenim listovima o knjizi što slijedi, o skupljanju podataka za rodoslov Talha.“¹⁴ Bagrem Džafer se u prvom dijelu pojavljuje kao posmatrač koji bilježi i izvještava o rodoslovu Talhi, a kasnije i sam postaje protagonist. Priča počinje pojavom neobjašnjivog straha kod Bagrema Džafera dok je potpuno predat prostoru Knjižnice i pisanju rodoslova. Na neki način pripovjedač sam sebe dovodi u vezu sa paukom; predenje paukove mreže simboliše pisanje, koje je njegova neminovnost: “Pauče! Kućo nedvosmislena! Blagi su pipci tvoji dok uranjaš u moje čelo, ostrim i zlatnim vršcima što prodiru kao misao, kao bol. Nastanio si se tu, davno, sa svojim tkanjem, svojim neumitnim krilcima, pokretnim, jasnim. Mogao bih napisati priču o tebi, o sjeti koju predeš.”¹⁵

12 Muhidin Džanko, *Mit, mašta i stvarnost u pričama Irfana Horozovića u: Bošnjačka književnost u književnoj kritici, Novija književnost*, priredio Enes Duraković, IV knjiga, “Alef”, Sarajevo, str. 801.

13 Kolja Mićević, *Talhe ili Šedrvanski vrt Irfana Horozovića, Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga IV, *Novija književnost, Alef*, Sarajevo, 1998. str. 790.

14 Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, str. 7.

15 Ibid, str. 7, 8.

Na sijedoj glavi Bagrem ima turban sa dijamantom na čelu, što nam pokazuje da je Bagrem Džafer, prije svega, mudar jer turban su nosili samo mudri i pametni, dok dijamant predstavlja odličje koje ga pretvara u pauka, tj. pisca, vraća ga u prošlost kako bi mogao da isplete i ispriča svoju priču, a upravo zbog neophodnosti pričanja priče, tj. ispisivanja rodoslova Talhi, Bagrem i jeste zatočenik. Nasuprot Bagremu Džaferu, usamljeniku i zatočeniku u omeđenom prostoru knjižnice, kao životna motorika i dinamika, pojavljuje se Abal Talha, slikar, stvaralac, čovjek koji tetura "sklupčan u najdubljem mraku nutrine, da mu otvori na grudima vrata iz kojih će isteći život...", zapravo divlja životinja, zmaj zatočen u jezeru iz kojeg nema izlaska, čovjek svjestan intime zvršetka. Od svih Talha Abalu je najbliži Junuz Talha, trgovac suknom, kroz čiji lik se afirmiše ljudska čežnja za ljepotom, ali i nemoć pred tom istom ljepotom kojoj svi streme i robuju. Preko Junuza Talhe autor je progovorio o čovjekovoj nemoći da se opije na izvoru univerzalne ljepote kojoj nema ravne i kojoj se ništa suprotstaviti ne može. U kratkoj priči o Junuzu Talhi pronalazimo i drugu životnu simboliku – simboliku Crnog maga, zamjensko nadbiće koje je u dosluhu sa sudbinom i koje može naslutiti budućnost, a što je imanentno svakoj ljudskoj volji izraslo iz nemoći da se nasluti neizvjesnost sutrašnjice. Nema živog roba koji ne bi poželio znati šta će biti idućeg dana.

Benjamin Talha, kao da je sudbinski nastavak ovih prethodnika, žrtva je stremljenja ka estetskom i onostranom. O Benjaminu nam pripovijeda Latif, njegov sluga, koji priča neku vrstu priče u priči i priče izvan priče jer se preko Benjaminove životne priče ujedno odvija i životna pripovjedačeva priča. Na početku Latifove priče Latif daje iskaz kadiji kao Benjaminov ubica, a narator Latif u čitaocu traži saučesnika, kojem obezbjeđuje i svojevrсни alibi ("Krivo ste me razumjeli. Nisam želio da bilo šta zatajim o ovom događaju. Želio sam samo da vam objasnim kako moja priča nije tako jednostavna..."¹⁶)

Sulejman Talha predstavlja jednu vrstu porodičnog egzodusa, porodične onostranosti i nasljednog fatalizma. Sulejman je, kao i ostali, životom tumarao, tražeći spas u smrti, gotovo i nesvjesno uzdižući se u prostore etera, viših sfera, tražeći, poput davljenika, spasonosni zrak satkan od zvukova muzike sfera, drugoga svijeta, šejtanske muzike. Svjedočanstva kazuju da je Sulejman još i za

16 Ibid, str. 69.

života postao mitom upravo zato što i “najveća čuda postaju dio svakidašnjeg života” jer se na kraju preko prestanka čudnih, onosvjetskih zvukova spoznalo i Sulejmanovo odsustvo. Je li umro, nestao, ili se sprema za neki čudan poduhvat – to niko nije znao: “Ovo je zapis o kraju Sulejmanovog putovanja, ali u njega je teško vjerovati, premda nas svaki dan presreću stvari koje su iznad uma...”¹⁷ Tako priča o siromašnom Harisu Talhi otkriva iznenađujuću i jezovitu spoznaju da njegov ručni sat “pretvara u zvuk otkucaje njegovog vlastitog bila”¹⁸.

Talhe tragaju za smislom koji ne mogu pronaći u prostoru stvarnoga života, tragaju za srećom koja im uzmiče u labirintu u kojem, na kraju, postaju rukopis, svjedočanstvo o stalnoj ljudskoj potrazi za naslućenim prostorima smisla i sreće. Talhe tragaju za svojim identitetom – tako postavši “znakovi izgubljenog identiteta”¹⁹. Kako komuniciramo s našim porodičnim stablom? Šta podrazumijevamo pod pojmom kultura pamćenja?

Ovdje možemo povezati i priče Nedžada Ibrišimovića – *Bio jednom jedan* sa zamjenicama koje se odnose na Talhe – ovih, onih, tih, ovakvih i onakvih u univerzalnom značenju suštine književnosti (umjetnost priče i pričanja) koja objedinjuje naše i balukabadske sudbine. “Šta može glas? Glas koji luta svijetom.” (iz djela)

3. grupa

- Emocionalni svijet Talha

Talhe su specifične po mnogočemu, između ostalog možemo izdvojiti njihovu krhkost, sklonost ka umjetnosti, njihov otvoren ali, ipak, tragičan duh. Žive, kako i sam autor na jednom mjestu kaže - “umirući pjev”. Talhe su trgovci suknom, umjetninama, a s druge strane kao da trguju svojim dušama, nastojeći promijeniti shvatanja u “vanjskom”, opipljivom svijetu. U priči *Almasa i rimski legionar*, spominje se čudnovata Almasina osamljenost, “kao da nikakvo ohrabrenje nije bilo potrebno”²⁰. Njihov svijet je čudnovati i tajanstven, svijet

17 Ibid, str. 89.

18 Ibid, str. 156.

19 Enes Duraković, *Obzori bošnjačke književnosti*, str. 370.

20 Irfan Horozović, *Talhe ili šedrvanski vrt*, str. 115.

umjetnosti, u kojem prepoznavamo prisustvo natprirodnih elemenata, mitskih odlika, čudesnih događaja i halucinacija.

Naprimjer, iz Latifove priče o Benjaminu Talhi saznajemo za potpunu predanost umjetnosti – muzici, za preobraženja i opijenosti, nostalgiju i glasove iz djetinjstva koji “dave” Benjamina Talhu i čine ga drukčijim dok “klavir maše onim svojim crnim krilom, kao da želi poletjeti”²¹. U priči o Jusufu pod naslovom *Kalem i tinta* spominje se umiješanost Iblisa “čija sjena prati sve Talhe”²², kao i upečatljiva poredba Talhi sa bolesnim biljkama kod kojih “svehnu” donji dijelovi, a na kraju i vrh koji duže odaje privid zdravog i svježeg. U zapisu o mladom dervišu Aliji, zagledanog i zakovanog u jednu tačku – dijamant koji se specifično presijavao u polumraku, a nešto poslije: “Oči mu bijahu kao dva dijamanta što isijavaju vatru”²³ tako postavši ubojicom jedne žene. Bježeći od samoga sebe, bježimo u sebe. Muradif Talha pojavio se s ukočenim izrazom lica kao počinitelj zločina, na kraju okrvavljen i izgreban s ranom na čelu “iz koje se tanki mlaz krvi slijevao niz lice”²⁴. Važno je pomenuti i Ibrahima Talhu koji na svome životnom, čudnovatom, putovanju, u potrazi za starinskom lampom od srebra, koja je isijavala magičnu svjetlost poput “otkrovenja” i sam postaje lampa: “Na stolu je stajao ponosito Ibrahim Talha s blagošću u kutu usana. Ruke je sklopio iznad glave, tako da su izgledale kao cilindar za plamen na petroleci. Stražari su zaprepašćeno gledali kako se odaja kupa u svjetlosti.”²⁵

U knjizi često prepoznavamo emotivno stanje – strah od života koji oduzima pravo na življenje istog. Razmišljanje o kraju puta oduzima pravo na bezbrižnost i sreću početka putovanja, bez obzira na svjesnost o prolaznosti.

Jer ko je zaista bio Abal, suludi slikar ili nesretan čovjek? Možda I jedno I drugo. Pokatkad mu se činilo da je on zvijer I da zaslužuje kaznu, a ponekad je bio sveti sudac, na konju, što kopljem dijeli pravdu, I tako je ubijao I sam sebe... Kraj je bio tako blizu I Abal je znao da treba samo izgovoriti riječ I čitav će se krajolik srušiti kao što se ruši kula od karata. Tako će nestati

21 Ibid str. 73.

22 Ibid, str. 96.

23 Ibid, str, 108.

24 Ibid, str. 107.

25 Ibid, str. 82.

*svega. I očaja I umora I boli koja se pretvarala u naviku I postajala slatka, a to nije valjalo, to nikako nije valjalo.*²⁶ (jedan od primjera iz djela)

Likovi djeluju iz polja svjesnog i podsvjesnog, što znači i nesvjesnog. Putovanje od jednoga do drugoga sebe nije lahko. Čudesna sukna, alhemija, neshvatljiva dešavanja, prisustvo animalnog objašnjavaju da istinski svijet nije moguće sagledati očima uprtim u sadašnjost, realno i svakodnevicu. Želje, nadanja, samoća i strah itekako su svojstveni junacima koji prkose jednodimenzionalnom pogledu na život.

4. Grupa

- Specifičnost porodice Talhe – umjetnost i kreativnost kao alternativa svakodnevnom

Razmišljanje o fantastici je oduvijek prisutno. Ona je neodvojivi dio književnog teksta o čemu svjedoči i djelo *Talhe ili Šedrvanski vrt*. Nemoguće je čitati priče o Talhama bez svijesti o imaginaciji, o suštini umjetnosti: "Umjetnici su zaista životinje, sad je to Abal znao sasvim dobro, oni samo čekaju svaki svoga sanjivog jahača da učini kraj svemu, da se priča napokon završi, jer to je jedini spas."²⁷ Odnos članova porodice Talhe prema umjetnosti najjasnije oslikava izabrani odlomak:

*Promatrao sam njegove ruke i činilo mi se da se fantastično brzo mijenjaju. One su u svojoj čežnji za savršenstvom postigle takav stepen da nisam mogao vjerovati da takvo što uopće postoji. Pretvorile su se iz oruđa u organ kakav je mozak ili srce, znale su da govore i da pitaju, da drže tajne i stvaraju ih, nešto što je sposobno da rađa i ubija u isti mah. Kao da je nestala razlika između srca i ruke, pod svakim dlanom kao da je kucalo jedno novo srce. Zaboga, on se sav pretvarao, postepeno, ali sigurno, pretvarao se u muziku. Ruke su mu postale gotovo čisti duh i dalje se u njihovom preobraženju vjerovatno ne može otići. Bojao sam se da ne nestane, da se ne pretvori u one žežene akorde i pobjegne iz kuće.*²⁸

26 Ibid, str. 33, 34.

27 Ibid, str. 30.

28 Ibid, str. 73, 74.

Knjiga pred nama nije bajkovitog sadržaja, iako poneki elementi ukazuju na to. Ona je životnog, sudbinskog sadržaja kojoj upravo fantastični elementi pomažu da preraste svakodnevnicu i izraste u univerzalno i trajno djelo. Put “nesnalaženja” Talhi je i put umjetnika i umjetnosti. O prisustvu fantastičnih elemenata pisao je i Cvetan Todorov (*Uvod u fantastičnu književnost*, edicija “Pečat”, Beograd, 1987, str. 27.). Može se zaključiti da je autorovo pribježište u poetiku fantastičnog ne samo intuitivni bijeg iz životnog prozaizma, nego i kreativna potreba da se dodirnu predjeli snovnog, maštanog, umjetnosti – predjeli druge, nedokučive obale. Tako se Almasa začuđujuće sjedinila s pragom i postala drvo, Ibrahim Talha se pretvorio u lampu, a Kemal Talha je ispričao neobično dešavanje, u brijačnici, s njegovim pomoćnikom Bekirom koji se preobrazio u pravog majmuna, a britva se “osmjeivala”. Vjerujemo da će posebnu pažnju učenika privući priče *Zelena deva*, *Zapis o Zijadu*, *Crni Mag*.

To potvrđuju i odlomci:

Nekoliko mjeseci nakon toga, Junuz je uvertio sebi u glavu da želi postati umjetnik; kakav, on to nije znao. Njega je mučio problem crte na dlanu. Stegnuo je dlanove među daščice i pažljivo zamotao svojim najboljim suknom. Svaku večer nanovo je odmotavao ruku da vidi nije li se pojavila nježna udubina na dlanu...

– On se pretvara u umjetnika – govorile su stare žene...

...Tako je Junuz Talha postao umjetnik.”²⁹

...

Ovo je zapis o kraju Sulejmanovog putovanja, ali u njega je teško vjerovati, premda nas svaki dan presreću stvari koje su iznad uma. Govori se u njemu o tome kako su ga ipak pronašli, činilo se da je mrtav, i, baš kad su ga na najsvečaniji način ponijeli u tabutu pokraj džamije, iz njega se najednom čula umilna muzika kao džennetska, koja je natjerala sve da se razbježe. Sulejman se tada, po svjedočanstvu, ispravio, ozarenog lica, pogledao gore i odletio preko džamije u plavet, dok mu se dugačka dolama punila zrakom. Odnekud se pojavio i crni kurban. Sulejman ga je uzjahao i izgubio se u svodu što se sužavao poput lijevka.”³⁰

29 Ibid, str. 120, 121.

30 Ibid, str. 89.

5. Grupa

- Talhe i smrt

Hronika porodice Talha, u svojim prizorima, prikazuje životna nesnalaženja svojih članova koji teže smrti kao da je riječ o životu. Knjiga fantastike povezana zajedničkim motivom - Talhe žive smrt, ma kako apsurdno zvučalo. Kao da svu tugu primaju na svoja pleća, ne želeći zlo nikome. Destruktivni su po sebe same. Nesretni tumaraju očekujući smrt kao spas. Na jednom mjestu, pripovjedač upoređuje sudbine Talhinih sinova sa vješalima. Smrt živi u svima nama, nosimo je kao pečat, ali i ne mislimo o njoj. Sulejman Talha, naprimjer, "nije više čovjek ovog svijeta". Umiješanost Iblisa, naslijeđene porodične tajne i onostrana dešavanja u svim epizodama pripovijesti o porodičnom rodoslovu Talha, završavaju, kako smo i prethodno istakli, smrću. U njihovom svijetu prisutno je konstantno razmišljanje o smrti što nije svakidašnje. Upravo su zbog toga likovi u ovoj knjizi nosioci krvavih sudbina, oko njih se ruši svijet kao kula od karata i njihov duh je beskrajni prostor za beskrajnu tugu, opčinjenost i saživljenost nad tajanstvenim predmetima koji ih obuzimaju, strah koji se prelijeva izvan granica opipljivog – u smrt. Talhe zbunjeno samuju želeći raskinuti mreću koja se navlači jer: "Gdje je smrt, pitao se. Smrt? Smrt! Smrt... Tek ga je sad obuzeo strah. Koliko će to ovako trajati? Šta da čini sa sobom? Niko mu nije mogao odgovoriti. Pretpostavljam da ga je čitavo vrijeme obuzimala misao o smrti koja ga nije htjela."³¹ Energija Talhi vremenom ne jenjava, aktuelizira se iznova jer govori o, prije svega, ljudskoj univerzalnosti u kojoj Talhe žive u nekoj vrsti proročanstva i svojim rođenjem na svoja pleća odmah preuzimaju i prepoznaju vlastitu smrt koja je jedini izlaz, spas. Referirajmo i prema stihu iz poeme *Jama*, Ivana Gorana Kovačića: "Krv je moje svjetlo i moja tama". Sudbine Talhi kao poligon za krvava zbivanja ispričana i zapisana mirnim pripovjedačkim perom.

...

Koja je to noć i koji trenutak sklopljenih očiju kad se pojavljuje mramorni konjanik, ustrijemljen, s kopljem u neumitnoj ruci i željom koja je bila jača od žeđi, možda zato što je bila nemušta, željom da ga probode tako

31 Ibid, str. 148, 149.

*sklupčanogu najdubljem mraku nutrine, da mu otvori na grudima vrata iz
kojih će isteći život...*

*Smrt je živjela u Abalu...*³²

Zaključna razmatranja

Svaka grupa je analizirala jedan dio problematike protagonista u djelu *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića, tj. problem je sagledan iz različitih aspekata uz korištenje tehnike *šest šešira*. Na osnovu rada i izlaganja grupa zaključuje se da je fantastika neodvojiv dio ovog postmodernog proznog djela i njegovih likova, neobičnih, usamljenih, neprihvaćenih članova porodice Talhe, koji su sudbinski vezani za umjetnost kao alternativu svakodnevicu u kojoj se ne snalaze i za koje se može reći da žive smrt jer je u svim zapisima iz Hronike koju bilježi Bagrem Džafer objeručke dočekaju. Dogodovštine kojima svjedočimo iz zapisa koji su pred nama opisuju Talhe “nevješte” životu, “neprihvaćene” od života - Talhe opčinjene fascinantnim predmetima koji određuju njihovu sudbinu, susretima koji ih mijenjaju, sjećanjima koja su preteška, o čemu svjedoči i zapis o čudnome Ifetu Talhi koji nakon sedamnaest godina izlazi u svijet. Otkrivši zvijezde, više nije zaspao: “Koliko je vremena prošlo, a zar vrijeme postoji...”³³

Znanje o osnovnim odlikama postmodernističke proze učenici su usvojili na redovnim časovima književnosti prije interpretacije djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*, a za povezivanje ranije naučenog i ovog lektirnog djela profesor će za samostalan rad učenika planirati zadatak: Uočavanje elemenata postmodernizma u djelu *Talhe ili Šedrvanski vrt*.

Interpretacija djela *Talhe ili Šedrvanski vrt* u nastavi učenicima pruža mogućnost doživljavanja djela, razmišljanja o njemu, maštanja, spoznavanja i zaključivanja: omogućuje im da razmišljaju o književnosti i prepoznaju njenu estetsku vrijednost. Pristup lektiri osmišljen na ovaj način učenike podstiče na prezentovanje i obrazlaganje vlastitih ideja, kritičko promišljanje, kvalitetnu komunikaciju, argumentovanu raspravu, podstiče kognitivni, emocionalni, socijalni, estetski i etički razvoj ličnosti. U radu je predstavljen jedan način na

32 Ibid, str. 29, 30.

33 Ibid, str. 101.

koji je moguće organizovati savremenu nastavu književnost kako bi ona mladim ljudima bila motivacija za čitanje, podsticaj za razvoj vlastitih čitalačkih navika, za samostalno postavljanje pitanja u vezi sa pročitanim djelom i temelj za razvijanje osnovnih životnih kompetencija: komunikacijske, kulturne svijesti, samoinicijativne i poduzetničke, kreativno-produktivne. Inovativna nastava književnosti i aktivno učenje rezultiraju razvijanjem ljubavi prema jeziku i književnosti, podstiču učenike na čitanje i kritičko razmišljanje o pročitanim, te usvajanje znanja, sposobnosti, vještina i stavova koji će biti temelj cjeloživotnog učenja.

INTERPRETIVE-METHODICAL APPROACH TO POSTMODERN FANTASTICAL PROSE TALHE ILI ŠEDRVANSKI VRT BY IRFAN HOROZOVIĆ

SUMMARY

The teaching of literature in the final grade of high school includes teaching contents related to contemporary world and Bosnian literature, with the adjective “contemporary” being taken in a broader sense and referring to the period from the Second World War to the present day. The predicted learning outcomes imply that students, among other things, gain insight into the main currents of contemporary literature, understand the impact of avant-garde movements in Bosnia and Herzegovina and in other South Slavic literatures, adopt terminology related to the interpretation of a literary text, understand the features of postmodernist literature, interpret universal themes and values in literary texts of different periods, poetics and cultures.

In this context, the aim of this paper is to present the interpretation of the work *Talha* or *Šedrvanski vrt* (selected stories) by Irfan Horozović, the founder of Bosnian (and South Slavic) postmodernist literature within a multilayered understanding of text, intertextuality and metatextuality, irrational and phantasmagoric possibilities of language, space and time, the universal possibilities of human self-recognition as a form of creative, life imperative.

Keywords: literature teaching, *Talha* or *Šedrvanski vrt*, Irfan Horozović, interpretation, postmodernism, fantastic literature

Izvori

Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2007.

Opća literatura

- Agić, Nihad, *Književnost i kulturalno pamćenje*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2010.
- Assmann, Jan, *Kulturno pamćenje*, Biblioteka Tekst, Zenica, 2005.
- Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Duraković, Enes, (priredio), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici; Novija književnost – proza*, IV knjiga, Alef, Sarajevo, 1998.
- Duraković, Enes, *Bošnjačka pripovijetka XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995.
- Hačion, Linda, *Poetika postmodernizma*, Svetovi, Novi Sad, 1996.
- Jakobson, Roman, *Ogledi iz poetike*, Književni pogledi, Beograd, 1978.
- Karahasan, Dževad, *Knjiga vrtova*, Connectum, Sarajevo, 2008.
- Lachmann, Renate, *Metamorfoza činjenica i tajno znanje: O ludama, mostovima i drugim fenomenima* (prev. i prir. Davor Beganović), Zoro, Zagreb, Sarajevo, 2007.
- Lachmann, Renate, *Phantasia, Memoria, Rhetorica*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2002.
- Lešić, Z./Kapidžić-Osmanagić, H./Katnić-Bakaršić, M./, Kulenović, T, *Suvremena tumačenja književnosti*, Buybook, Sarajevo, 2006.
- Lešić, Zdenko, *Nova čitanja: Poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo, 2002.
- Milanja, Cvjetko, *Hrvatski roman 1945. – 1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1996.
- Moderna tumačenja književnosti*, M. Đurčinov, N. Koljević, N. Kovač, T. Kulenović, Z. Lešić, N. Petković, II izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1988.
- Pobrić, Edin, *U labirintu između teorije i fikcije*, Pismo, godište 8, broj 1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2010.
- Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1986.
- Šimić, Krešimir, *Fikcija i faktografija*, Anagram, Zagrebačka slavistička škola, pdf-izdanje
- Todorov, Cvetan, *Uvod u fantastičnu književnost*, edicija "Pečat", Beograd, 1987.

Posebna literatura

- Beganović, Davor, *Poetika melankolije*, Rabic, Sarajevo, 2009.
- Duraković, Enes, *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Vrijeme, Zenica, 2003.
- Džanko, Muhidin, *Strah od teksta*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 1998.
- Đuričković, Dejan, *Između stvarnosti i fantastike*, Oslobođenje, XXX/1973.
- Kazaz, Enver, *Bošnjački roman XX vijeka*, Zoro, Sarajevo, 2005.
- Kazaz, Enver, *Horozovićev poetski labirint*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
7. Lešić, Zdenko, *Moje čitanje pripovjedaka Irfana Horozovića*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo 2008.
- Marić, Irma, *Poetski modeli u romanima Irfana Horozovića (Gdje je Balud Abad, a gdje Banja Luka?)*, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka i Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" - Gradsko društvo Mostar, 2021.
- Mićević, Kolja, *Talhe ili Šedrvanski vrt Irfana Horozovića*, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga IV, Novija književnost, Alef, Sarajevo, 1998.
- Muhić, Ferid, *Kad stuha samosvijesti piše knjige*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
- Musabegović, Jasmina, *Zelena deva iskoračuje iz slike, a jabuke, u sumrak, upadaju u sliku*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
- Primorac, Strahimir, *Nužno je pričati priče*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
- Radanović, Nenad, *Poslijeratna pripovijetka*, Ogledi, Sarajevo, 1976.
- Radanović, Nenad, *Moderna fantastička pripovijetka u BiH*, Život, LXXXV, 1–2, Sarajevo, 1998.
- Radanović, Nenad, *Antologija fantastičke pripovijetke u Bosni i Hercegovini*, SPKD Prosvjeta, Sarajevo, 2004.
- Rosandić, Dragutin, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Stevanović, Marko, *Modeli kreativne nastave*, Andromeda, Rijeka, 2003.
- Stojić, Mile, *Babilonski vrt*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
- Terhart, Edwald, *Metode poučavanja i učenja*, Educa, Zagreb, 2001.
- Toholj, Miroslav, *Noćne ceremonije Irfana Horozovića*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga, SOUR Svjetlost, Sarajevo, 1984/1985.
- Visinko, Karol, *Čitanje – poučavanje i učenje*, Školska knjiga, Zagreb, 2014.